

Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΟΡΑΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ ΓΙΑ ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Η προσωπική μου συμβολή στη σχετική συζήτηση δεν θα ήθελα να έχει καμιά σχέση με τις συνηθισμένες επετειακές ρητορείες που επιτρέπουν τη μεγαλοϊδεατική, εθνικιστική, ιδεολογική χρήση / κατάχρηση του έργου και των οραματισμών του Ρήγα. Σκέφτηκα ότι αυτή την εποχή που συμπίπτει με τη νέα ανάφλεξη στα Βαλκάνια, τις παρεμβάσεις των μεγάλων δυνάμεων και τη διείσδυση του ελληνικού κεφαλαίου προς βορρά και βορειοανατολικά δεν θα ήταν ανώφελη η συζήτηση και μια νέα ερευνητική αποτίμηση της δύναμης της θυσίας και του βαλκανικού οράματος του Ρήγα που θα μπορούσε να είναι χρήσιμη εκτός των άλλων και για την ενημέρωση των φοιτητών μας σχετικά με την πρόσληψη του έργου του Ρήγα, σε διάφορες στιγμές της ιστορίας των δύο αιώνων που μας χωρίζουν από τον θάνατό του, τον προοδευτικό, επίκαιρο και ριζοσπαστικό χαρακτήρα των έργων του Ρήγα¹.

Η σκέψη που απασχολεί ακόμη πολλούς ερευνητές είναι το αν και πόσο «ουτοπικά» ήταν τα πολιτικά σχέδια του εθνικού μας κοινωνικού επαναστάτη και στοχαστή. Υπήρχαν οι αντικειμενικές και οι υποκειμενικές συνθήκες για την επαναστατική εξέγερση των Βαλκανικών λαών; Θα μπορούσε να ήταν διαφορετική η εξέλιξη στα Βαλκάνια αν μια παμβαλκανική εξέγερση είχε γκρεμίσει νωρίτερα την απολυταρχία και τον φεουδαρχισμό της Τουρκίας; Πόσο και σε τι θα είχε αλλάξει η κατάσταση της Βαλκανικής και ποιά τροπή θα είχε πάρει η ιστορική εξέλιξη που θα ακολουθούσε; Μπορεί το όραμα του Ρήγα να φωτίσει δυνατότητες της σημερινής ιστορικής συγκυρίας;².

Τέτοιες μη επιστημονικές σκέψεις για το «τι θα συνέβαινε αν», παιχνίδια της σκέψης για μια άλλη πιθανή ροή των ιστορικών εξελίξεων,

1. Β. Παναγιωτόπουλος, «Η δύναμη της θυσίας και το βαλκανικό όραμα», *Αντί*, τεύχος 652, (16 Ιανουαρίου 1998), σ. 28.

2. Π. Κιτρομηλίδης, «Ο Ρήγας και τα σημερινά προβλήματα στα Βαλκάνια», *Αντί*, έ.π., σ. 32.

μπορούν ίσως να βοηθήσουν τους μη ειδικούς να σκεφτούν καλύτερα και σε βάθος, να καταλάβουν την ιστορία και τις συνέπειες κάποιων ιστορικών συμβάντων.

Θα μπορούσε π.χ. να υποθέσει κανείς βάσιμα ότι αν ζούσε ο Ρήγας θα πραγματώνονταν σε κάποιο βαθμό τα σχέδιά του; Διέθετε ανμβισβή-τητο ένα μεγάλο κύρος στη Βαλκάνια και σίγουρα θα τον ακολουθούσαν κι άλλοι. Άλλωστε η εκτίμηση της κατάστασης και οι προβλέψεις του δεν διαψεύστηκαν. Ένα μήνα μετά τον θάνατό του ο τοπάρχης του Βιδινίου, ο ατίθασος Πασβάνογλου, κινήθηκε. Το αντάρτικο κίνημα άναψε και μεγάλο μέρος της Σερβίας και της Βουλγαρίας ελεγχόταν από τους αντάρτες. Επίσης και η εθνική επανάσταση των Σέρβων που ξέσπασε λίγο αργότερα (1803-1806) δείχνει πως η προοπτική του Ρήγα ήταν σωστή και καθόλου ονειροπόλα ή ουτοπική¹.

Η «ου-τοπία» του Ρήγα για παμβαλκανική εξέγερση ήταν μεν «δυσ-τοπία» και το μόνο ερώτημα που παραμένει είναι αν και σε πίο βαθμό θα μπορούσε να είναι μια «ευτοπία» για τους βαλκανικούς λαούς. Πόσο ρεαλιστικό ήταν το όραμα για ειρηνική συνύπαρξη των βαλκανικών λαών, που παραμένει μέχρι σήμερα επίκαιρο; Θα ήταν δυνατή μια βαλκανική δημοκρατική συνεννόηση, μια πολυεθνική δημοκρατία με πολιτική και οικονομική ηγεμονία των Ελλήνων;

Το κοινωνικό και πολιτικό μόρφωμα της «Ελληνικής Δημοκρατίας» που πρότεινε ο Ρήγας δεν σήμαινε ένα μεγαλοϊδεατικό κράτος, μια νέα Μεγάλη Ελλάδα. Επρόκειτο για ένα διαβαλκανικό-πολυεθνικό κράτος, δημοκρατικό και φιλελεύθερο που θα εξασφάλιζε την ισότιμη συμβίωση των βαλκανικών λαών και των εθνικών μειονοτήτων. Η πολυεθνική δημοκρατία του Ρήγα με πολιτική ηγεμονία των Ελλήνων, που ήταν σε συμφωνία με τα οικονομικά και πολιτισμικά δεδομένα της εποχής, έχει χαρακτηριστεί πρόσφατα από τον Αριστόβουλο Μάνεση, ως «ανέφικτη»². Κι αυτό γιατί ο Ρήγας νόμιζε ότι θα ήταν δυνατόν να διατηρηθεί η υπάρχουσα στο Οθωμανικό κράτος πολυεθνική συμβίωση, με απλή αλλαγή των κοινωνικοπολιτικών πλαισίων της. Με την αντικατάσταση δηλαδή της δεσποτικής εξουσίας των σουλτάνων από μια δημοκρατική εξουσία που να έχει ως φορέα τους λαούς που θα κατοικούσαν στη χώρα.

Θεμελιωμένο το κράτος του Ρήγα στην αρχή της συμμετοχής όλων των υποδουλωμένων εθνοτήτων, στην ισοτιμία των διαφόρων ομάδων, ανεξάρτητα από την εθνική προέλευσή τους, ή τις θρησκευτικές τους πεποι-

1. Γ. Μαργαρίτης, «Τα στρατιωτικά σχέδια του Ρήγα», *Αντί*, ό.π., σ. 56.

2. Αρ. Μάνεσης, «Το πολίτευμα του Ρήγα. Ένα ανέφικτο διαβαλκανικό ελληνικό κράτος», *Αντί* ό.π., σσ. 22-25:

θήσεις. Ως προς την εξωτερική του μορφή ήταν μονοκρατικό, με την έννοια ότι προβλέπεται μια ενιαία διοικητική αρχή: «και της Πατρίδος ένας να γένη αρχηγός» (Θούριος στ. 26). Το νέο κράτος εκτός από την ιδέα της οικουμενικότητας χαρακτηριζόταν από το πολυεθνικό του περιεχόμενο, με την έννοια της κατάργησης κάθε διάκρισης λόγω φυλής θρησκείας και γλώσσας.

«Η Ελληνική Δημοκρατία», όπως ονομάζεται από τον Ρήγα, η σχεδιαζόμενη κρατική οργάνωση, (στο 1 άρθρο του Σχεδίου Συντάγματος) θα βασιζόταν στη λαϊκή δημοκρατία, αφού όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον «αυτοκράτορα λαό», που αποφασίζει, με καθολική ψηφοφορία, συνδυάζοντας θεσμούς αντιπροσωπευτικής και άμεσης δημοκρατίας. Το πολίτευμα του Ρήγα είχε έντονα δημοκρατικό χαρακτήρα, με ευρύτατο κοινωνικό περιεχόμενο: θεσμοθετεί την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, την κοινωνική ισότητα, αναγνωρίζει εθνικά δικαιώματα, το δικαίωμα αντίστασης, «όταν τον αδικούν» (άρθρο 33 της Διακήρυξης) και το δικαίωμα επανάστασης, «όταν η Διοίκηση βιάζει, αθετεί και καταφρονεί τα δίκαια του λαού» (άρθρο 35).

Το πολίτευμα που προτείνει ο Ρήγας έχει σαφή φιλελεύθερο χαρακτήρα, όπως φαίνεται από τη «Διακήρυξη των δικαιών του ανθρώπου», όπου προβλέπεται μια ολόκληρη σειρά ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων: Ισότητα, θρησκευτική ελευθερία, ελευθερία έκφρασης γνώμης, το δικαίωμα στη ζωή, η απαγόρευση των βασανιστηρίων και της δουλείας, το δικαίωμα για εργασία, για κοινωνική περίθαλψη, το δικαίωμα στην εκπαίδευση η παραγραφή των χρεών κ.ά. Αυτή η απόλαυση των δικαιών είναι εγγυημένη για όλους τους Έλληνες, Τούρκους, Αρμένηδες, αφού, όπως γράφεται στο άρθρο 70 του κυρίως Συντάγματος, «Ο αυτοκράτωρ (ο κυρίαρχος λαός, όπως θα λέγαμε σήμερα), είναι όλοι οι κάτοικοι του κράτους τούτου, χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και διαλέκτου. Έλληνες, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένηδες, Τούρκοι και κάθε άλλου είδους γενεάς»¹.

Ο Ρήγας στο Πολίτευμά του ευαγγελίζεται την ισότιμη, αδελφική συμβίωση όλων των βαλκανικών λαών. Όμως το Πολίτευμά του παρά τον υπερεθνικό του χαρακτήρα, διατηρεί έναν οφθαλμοφανώς έντονο ελληνικό χαρακτήρα. Η ελληνική γλώσσα καθιερώνεται ως η επίσημη γλώσσα του κράτους, «όλοι οι νόμοι και αι προσταγαί γίνονται εις την απλήν των ελληνων γλώσσαν ως πλέον ευκατάληπτον και εύκολον να σπουδαστεί απ' όλα τα εις το βασίλειον (κράτος) τούτο εμπεριεχόμενα γένη». Ο ελληνικός χα-

1. Απ. Β. Δασκαλάκης, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή. Πρώτον Σύνταγμα Ελληνικής Δημοκρατίας και ελευθέρας διαβίωσης των Βαλκανικών Λαών*. Εκδ. Βαγιονάκης, Αθήναι 1976, σ. 79.

ρακτήρας του κράτους που ετοιμάζε ο Ρήγας φαίνεται και από τον γεωγραφικό χάρτη των Βαλκανίων και της Μικράς Ασίας που φέρει τον τίτλο «Χάρτα της Ελλάδος» και συνοδεύεται μάλιστα από πορτραίτο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που ανακαλεί συνειρμούς και μνήμες προγονικής δόξας, στους υπόδουλους Έλληνες των οποίων θέλει να τονώσει το ηθικό.

Έχει απασχολήσει τους ειδικούς το ερώτημα αν και κατά πόσο ήταν ρεαλιστικό το όραμα συνύπαρξης και λειτουργίας των βασικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν το κράτος του Ρήγα: «πολυεθνικό», «δημοκρατικό», «φιλελεύθερο» και ταυτόχρονα «ελληνικό». Θα ήταν δυνατόν να επιζήσει ένα κράτος με τόσο μεγάλη εδαφική έκταση, με τόσο μεγάλη εθνική ανομοιογένεια; Πόσο καιρό θα μπορούσε το ελληνικό στοιχείο να διατηρήσει την ηγεμονική του θέση, όντας πληθυσμιακά μειοψηφία; Ποιά θα ήταν τα πιθανά σχήματα που θα μπορούσαν να ακολουθήσουν; Πόσο θα επηρέαζαν την κατάσταση και την πορεία της Βαλκανικής οι διεθνείς εξελίξεις στις δεκαετίες που ακολούθησαν; Θα ήταν σε θέση η ανερχόμενη αστική τάξη της Ελλάδας να κρατήσει τα πρωτεία στο εμπόριο, την πολιτική και τον πολιτισμό;

Ανεξάρτητα από τις δυνατότητες εφαρμογής του πολιτεύματος του Ρήγα σε περίπτωση ανατροπής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ο Ρήγας δεν φαίνεται να προβληματίζεται για τις βλέψεις και τις διαμάχες των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων της εποχής του που σχεδίαζαν κατά καιρούς το διαμελισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Είναι βέβαιο ότι αυτές δεν θα επέτρεπαν ποτέ να δημιουργηθεί ένα τόσο μεγάλο κράτος σαν αυτό που οραματίζεται ο Ρήγας, μια δημοκρατία κατά το υπόδειγμα της Γαλλικής Δημοκρατίας που θα έβλαπτε σίγουρα τα εθνικά τους συμφέροντα. Και αν γινόταν αυτό προς στιγμήν, χάρη στους θριάμβους της Γαλλικής επανάστασης, οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις δεν θα αργούσαν να επιχειρήσουν την αποσύνθεση και τον διαμελισμό του, όπως κατάφεραν στις μέρες μας παρά τον δήθεν κεκτημένο δημοκρατικό ευρωπαϊκό θεσμικό ορίζοντα.

Ήδη την ίδια εποχή η Γαλλική Δημοκρατία με τη συνθήκη του Καμποφόρμιο προέβαινε σε υποχωρήσεις προς την αυτοκρατορία των Αψβούργων, στην οποία παραχωρούσε τη δεσποτεία πάνω στη Βενετία. Λίγο αργότερα ο στρατηγός της Δημοκρατίας Ναπολέων Βοναπάρτης έβαζε σε εφαρμογή άλλα μεγαλεπήβολα σχέδια που δεν συμβιβάζονταν με τις προσδοκίες των Ελλήνων. Λίγα χρόνια αργότερα, στα 1796, το Σύνταγμα της Δημοκρατίας του 1793, που ο Ρήγας πίστευε ότι εξασφαλίζει τη δημοκρατία, αποκηρυσσόταν από τους Γάλλους δημοκράτες, επειδή οδηγούσε, κατά τη γνώμη τους, στην αναρχία!

Ιστορικοί, όπως ο Δασκαλάκης, υποστηρίζουν την άποψη ότι οι δημοκρατικές θεωρίες και ιδέες για ατομικές ελευθερίες και άσκηση των πο-

λιτικών δικαιωμάτων σε κοινοβουλευτικά πλαίσια, οι οποίες με δυσκολία βλάσταιναν στην Δυτική Ευρώπη, μεταφυτευόμενες στην Ανατολή, σε λαούς χωρίς πολιτική προπαίδευση, γεμάτους προαιώνιες προλήψεις, κινδύνευαν να μαραθούν πριν αποδώσουν καρπούς¹. Η άποψη αυτή που φαίνεται να ενισχύεται από τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν λίγο αργότερα, στις αρχές του επόμενου αιώνα, και στην ίδια την επαναστατημένη Ελλάδα - που εθεωρείτο η πολιτικά πιο προηγμένη χώρα στα Βαλκάνια, έδειξαν τις δυσκολίες που θα συναντούσε η υλοποίηση του οράματος της ελευθερίας και δημοκρατικής συμβίωσης των Βαλκανικών λαών.

Οι παραπάνω επιφυλάξεις δεν μπορούν να ελαττώσουν στο ελάχιστο τη σημασία του μεγαλειώδους έργου που αγωνίστηκε να θέσει σε εφαρμογή ο Βελεστινλής. Πιστεύω ότι τα γεγονότα που ακολούθησαν τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, οπότε άρχισε κατά κάποιον τρόπο η πραγματοποίηση των σχεδίων του Ρήγα, δηλώνουν την αποδοχή του μηνύματός του από άλλους Βαλκανικούς λαούς². Δεν είναι τυχαίο ότι όχι μόνο οι Έλληνες τιμούν τον πρωτομάρτυρα της ελευθερίας τους, αλλά και οι άλλοι Βαλκανικοί λαοί τον τιμούν και ευλογούν τη μνήμη του Ρήγα, τον οποίο θεωρούν και οι ίδιοι ως πρωτομάρτυρα και της δικής τους ελευθερίας. Όσο περνάει ο καιρός φαίνεται ότι μεγαλώνει και σταθεροποιείται η εκτίμηση για την προσωπικότητα του Ρήγα, στη συνείδηση των Βαλκανικών λαών. Οι διάφορες κάθε φορά εξελίξεις στη Βαλκανική θεμελιώνουν την κοινή πεποίθηση για το Ρήγα ως οραματιστή και ήρωα κοινό, που συμβολίζει τη λαχτάρα για ελευθερία και συνεργασία των Βαλκανικών λαών.

Ο Ρήγας και η σκέψη του διατηρούν τη συμβολική τους αξία και για τη σημερινή αναζήτηση τρόπων συνύπαρξης των λαών των Βαλκανίων και την προσπάθειά τους, αξιοποιώντας τα διδάγματα της κοινής τους ιστορίας, να μπορέσουν να επεξεργαστούν τις πολιτικές βάσεις και τις ηθικές προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση του αιτήματός αυτού. Η απάντηση του Ρήγα στα ζητήματα της συνύπαρξης διαφορετικών εθνοτήτων και πολιτισμικών ομάδων κάτω από τους θεσμούς μιας ενιαίας πολιτειακής οντότητας παραμένει επίκαιρη και ενδιαφέρουσα και θα μπορούσε ίσως να συμβάλει στην κριτική εξέταση και των σημερινών προβλημάτων της Βαλκανικής³.

Όπως είναι γνωστό το όραμα του Βελεστινλή περιλάμβανε τη ριζική πολιτειακή αναδιοργάνωση ενός ευρύτατου γεωγραφικού χώρου, με

1. 'Ο.π., σ. 72.

2. Βλ. σχετικά στο άρθρο της Νάντιας Ντάνοβα, «Το μήνυμα του Ρήγα και οι Βούλγαροι». *Αντί*, 6.π., σ. 26.

3. Γ. Ι. Ζωίδης, *Ρήγας Βελεστινλής. Ο μεγάλος Επαναστάτης Δημοκράτης 1757-1798*. Αθήνα, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1957, σ. 61.

την ανατροπή του οθωμανικού δεσποτισμού και την εγκαθίδρυση θεσμών διακυβέρνησης, αντιπροσώπευσης και συμμετοχής κατά τα πρότυπα του ιακωβίνικου πολιτεύματος του 1793. Το μεγαλύτερο πρόβλημα που είχε να επιλύσει ο Ρήγας αφορούσε στην εδαφική έκταση και στην εθνική πολυμορφία της νέας πολιτείας. Η Χάρτα της Ελλάδας έδειχνε την εδαφική βάση της Ελληνικής Δημοκρατίας να απλώνεται σ' ολόκληρη την Νοτιοανατολική Ευρώπη, τα νησιά και το μεγαλύτερο μέρος της Μικράς Ασίας. Ο Ρήγας δεν φαίνεται να ανησυχούσε σχετικά. Είχε μεγάλη εμπιστοσύνη στην αποτελεσματικότητα των νέων δημοκρατικών θεσμών, και στη ψυχολογική δύναμη του πατριωτισμού και της λαχτάρας για ελευθερία και ισότητα των πολιτών του νέου υπερεθνικού του κράτους.

Πιό δύσκολο ήταν το πρόβλημα της εθνικής ανομοιογένειας της νέας δημοκρατίας. Πώς θα μπορούσαν οι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων να συνενωθούν με τις ετερόγλωσσες ορθόδοξες εθνότητες των Βαλκανίων, Σέρβους, Βουλγάρους, Αλβανούς και Μολδοβλάχους, με τους Αρμένιους, τους Εβραίους, ακόμη και με τους ίδιους τους Τούρκους, που θα παρέμεναν ενδεχομένως στην νέα Δημοκρατία; Ο Ρήγας απαντάει αυτή την πρόκληση για την πολιτική του θεωρία με μεγάλη άνεση! Είναι πεπεισμένος για τη φυσική ισότητα και την αδελφσύνη των ανθρώπων. Η γλώσσα, η φυλετική καταγωγή και η θρησκεία του φαίνονται ότι έχουν τεχνητό, συμβατικό χαρακτήρα. Ο κυρίαρχος λαός είναι ένας, όλοι οι πολίτες είναι ίσοι, ανεξάρτητα από τις συλλογικές τους ταυτότητες.

Η πολιτική ενότητα μπορούσε να λειτουργήσει χάρη στο πνεύμα του πατριωτισμού που εξέφραζαν τα σύμβολα του δημοκρατικού ελληνισμού, και τα ιδεώδη του ριζοσπαστικού Διαφωτισμού, τα οποία είχαν αρχίσει να διαδίδονται στον πολιτισμό των Βαλκανίων την εποχή αυτή. Η πολιτική ιδεολογία του Διαφωτισμού αναμενόταν ότι θα προσφέρει το κατάλληλο ψυχολογικό περιβάλλον που θα ζωογονούσε τους νέους πολιτικούς θεσμούς. Ο Ρήγας πίστευε στις ενοποιητικές δυνατότητες της μορφωτικής και ηθικής παράδοσης των οικουμενικών αξιών του Διαφωτισμού και ήλπιζε ότι η ηθική δύναμη του δημοκρατικού πατριωτισμού θα μπορούσε να αμβλύνει τους θρησκευτικούς και εθνικούς ανταγωνισμούς και θα καλλιεργούσε την αλληλεγγύη μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων και θα καλλιεργούσε την αφοσίωση στους ενιαίους θεσμούς της νέας δημοκρατίας¹.

Σήμερα, με την εκ των υστέρων ιστορική γνώση, βλέπουμε πόσο ακανθώδες αποδείχτηκε το εθνικό πρόβλημα για τις Βαλκανικές κοινωνίες. Ο Ρήγας με τα δικά του βιώματα και τις πρακτικές εμπειρίες, στην ιστο-

1. Γ. Κορδάτος, *Ο Ρήγας Φεραίος και η Βαλκανική Ομοσπονδία*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1983 (1954).

ρική και πολιτισμική συγκυρία που έτυχε να ζήσει δεν αντιμετώπισε τις εντάσεις του εθνικού προβλήματος. Δεν ήταν σε θέση να δει ότι μέρος από την κληρονομιά των αρχέγονων παραδοσιακών συναισθημάτων και θρησκευτικών εντάξεων έμελε να απορροφηθούν από τους νέους εθνικισμούς, ενισχύοντας έτσι την απήχηση των τελευταίων στις ευρύτερες μάζες του πληθυσμού. Μετά τη Γαλλική επανάσταση είχε αρχίσει το τέλος των πολυεθνικών κρατών και το πέρασμα στην περίοδο των εθνικών κρατών.

Ο Ρήγας, φαίνεται, πίστευε ότι τα πιθανά πολιτικά προβλήματα μεταξύ διαφόρων εθνικών ομάδων, που θα συνέθεταν το ενιαίο κράτος, θα μπορούσαν να προληφθούν από την από κοινού αποδοχή μιας ενιαίας δημοκρατικής πολιτικής παιδείας και το σεβασμό της αυτοτέλειας των διαφόρων εθνοτήτων. Εμπιστευόμενος τη λογική φύση του ανθρώπου και τις δυνατότητές του Διαφωτισμού να συμφιλιώσει τους ανταγωνισμούς, πίστευε στην δυνατότητα επιδίωξης κοινών στόχων και στην ορθολογική επίλυση όλων των προβλημάτων.

Η λογική του Εθνικισμού απέδειξε ότι όλα αυτά εύκολα θα μπορούσαν να εκληφθούν ως ουτοπικές επιθυμίες και οραματισμοί¹. Όμως αυτή δεν μειώνει την σημασία του οράματος του Ρήγα. Η πίστη του στην προτεραιότητα των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου και των δημοκρατικών αρχών απέναντι στην αφοσίωση προς τις παραδοσιακές συσσωματώσεις και η άποψή του ότι πλατύτεροι πολιτικοί και κοινωνικοί στόχοι θα μπορούσαν να συμφιλιώσουν εθνικές και άλλες μορφές πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων αποτέλεσαν σημαντικό μάθημα, το οποίο δεν αγνόησαν οι μεταγενέστερες γενεές βαλκανικού ριζοσπαστισμού και οι διάδοχοί του στην παράδοση της βαλκανικής συνεννόησης.

Σε αρκετές συγκυρίες, ιδίως κατά την εποχή του μεσοπολέμου, αλλά και αργότερα, η διπλωματία των κρατών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης επεκαλείτο το προηγούμενο της σκέψης του Ρήγα, ώστε να δημιουργηθούν τα ιδεολογικά ερείσματα για απόπειρες «βαλκανικής συνεννόησης». Βέβαια ο Ρήγας προβληματιζόταν για πολιτικές λύσεις σε ζητήματα εθνικής πολυπλοκότητας και πολιτισμικής πολυμορφίας εντός και όχι μεταξύ κυρίαρχων κρατών². Αν έβλεπε σήμερα την κατάσταση στα Βαλκάνια ο Ρήγας, ο οραματιστής της δημοκρατικής αναμόρφωσης και κοινωνικής απελευθέρωσης των λαών της περιοχής, ίσως θα απογοητευότανε. Δυό αιώνες μετά τον μαρτυρικό θάνατό του είδαμε στη Βαλκανική να εκρήγνυνται με ξένη υπο-

1. Α.Β. Καψής, *Ο Ρήγας Φεραίος και οι διεκδικήσεις του υποδούλου Ελληνισμού κατά τον 18ο αιώνα*, Αθήνα, 1949.

2. Ν. Πανταζόπουλος, *Ρήγας Βελεστινλής Η πολιτική ιδεολογία του Ελληνισμού προάγγελος της Επανάστασης*, Θεσσαλονίκη 1964, σσ. 10, 29.

δαύλιση και με τον πιο αποκρουστικό τρόπο τα εθνικά πάθη στην πιο πρωτόγονη μορφή τους, να καταργούν παραδοσιακές μορφές συμβίωσης και να διαψεύδουν οράματα για νέα σχήματα συνύπαρξης.

Κι όμως το όραμα του Ρήγα, προϊόν της πίστης του στα οικουμενικά ιδεώδη του Διαφωτισμού, δεν είναι ξένο προς τις ανάγκες της εποχής μας. Η εμπιστοσύνη του ότι τα επιμέρους προβλήματα θα μπορούσαν να αντιμετωπισθούν με βάση γενικές αρχές και οικουμενικές αξίες, όπως είναι η ελευθερία, η ισότητα και η αδελφσύνη, μπορούν να λειτουργήσουν και σήμερα στη σωστή κατεύθυνση, που έδειξε ο Ρήγας με το έργο και το μαρτύριό του. Δεδομένου επίσης ότι ο πρωτομάρτυρας της ελληνικής ελευθερίας υπήρξε πρωτοπόρος και εμπνευστής της απελευθέρωσης και της ισότιμης διαβίωσης όλων των ως τότε καταδυναστευόμενων Λαών της εγγύς Ανατολής και ότι πριν από τους Βουλγάρους, Σέρβους, Ρουμάνους και Αλβανούς, αυτός μίλησε για την ελευθερία τους και την αδελφική συμβίωση τους με τους Έλληνες, με ιστομμία δικαιωμάτων, μπορεί σίγουρα να θεωρηθεί ως διαχρονικό σύμβολο ελευθερίας και πηγή έμπνευσης για ειρήνη και συνεργασία των Βαλκανικών λαών.

